

УДК 331.556(477)

В. Капітан

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЯК АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено процес трудової міграції. Проаналізовано стан, причини та наслідки внутрішньої та зовнішньої трудової міграції. Запропоновано шляхи повернення трудових мігрантів в Україну.

Ключові слова: трудова міграція, внутрішня трудова міграція, зовнішня трудова міграція, зайнятість населення, економічна безпека.

Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Трудова міграція в Україні набула неприйнятних розмірів. Формування міграційних потоків відбувалося в кризових умовах перехідного періоду, пов'язаних із низькою заробітною платою, зростанням безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширенням бідності та високим рівнем майнового розшарування населення.

З початком економічного зростання покращилась ситуація на ринку праці, підвищився рівень життя населення. Помітно знизилися рівні безробіття та вимушеної неповної зайнятості, різко зменшилася заборгованість із виплати заробітної плати, підвищився рівень забезпечення населення товарами довготривалого користування. Однак більшість показників соціально-економічного розвитку все ще далекі від європейських стандартів, значним залишається розрив у рівнях оплати праці в Україні й зарубіжних країнах, що спонукає українських громадян шукати роботу за кордоном.

Проблему трудової міграції зі всією її гостротою поставили такі вітчизняні науковці, як Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Овчиннікова, М. Романюк, О. Хомра. Вони актуалізували наукову дискусію щодо широкого кола проблем, пов'язаних із міграцією. На сьогодні значний внесок в осмислення проблеми трудової міграції внесли наукові праці Т. Соколова, В. Гошовська, Л. Ростова, К. Чижевська, І. Ольшевська, М. Стасюк, І. Лапшина, М. Ніколайчук, І. Майданік, Т. Драгунова. Із зарубіжних вчених, доцільно відзначити таких, як М. Денисенко, Ж. Зайончковська, В. Іонцев, В. Переведенцев, Е. Равенстейн. Згадані науковці ґрунтовно охарактеризували суть явища трудової міграції та сприяли розробці ефективних методів регулювання міграційних процесів. Проте, зміни останніх кількох років, що відбулись практично у всіх сферах життєдіяльності, повернули міграційні процеси в нове русло свого розвитку та спричинили потребу нового підходу до розуміння цього явища. Інтенсивний розвиток сучасних інтеграційних процесів зумовив необхідність посилення ролі економічної безпеки держави та розробку заходів щодо її забезпечення.

Незважаючи на те, що низка важливих аспектів внутрішньої і зовнішньої трудової міграції відображена у працях зазначених дослідників, окремі важливі проблеми, зокрема наслідків трудової міграції для демографічного та соціально-економічного розвитку України, ще достатньою мірою не дістали теоретичного та практичного вирішення.

З огляду на вищенаведене, мета цієї статті полягає у висвітленні проблеми трудової міграції, розробці шляхів та способів її вирішення.

Суть терміна “трудова міграція” визначають як переміщення особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного

кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України – держави, області, міста, району (внутрішня трудова міграція).

Внутрішня трудова міграція в Україні стала поширеним явищем. Громадяни мігрують у межах регіону із депресивних місць (здебільшого із сільськогосподарських регіонів) в центри стабільного розвитку. Так, у 2011 р. межах України мігрували 139,5 осіб на кожні 10 тисяч наявного населення [1], що на 2,5 особи менше порівняно з 2010 р. При цьому доцільно зазначити, що позитивний приріст внутрішньої міграції спостерігався лише в 7 областях: Київській (4,4%), АР Крим (0,7%), Одеській (0,6%), Чернівецькій (0,6%), Волинській (0,5%), Івано-Франківській (0,2%), Харківській (0,1%), а також містах Києві (2,9%) і Севастополі (2,5%). Для решти регіонів України характерна від'ємна внутрішня міграція. Найбільше людей мігрувало з Кіровоградської, Рівненської, Луганської, Херсонської та Хмельницької областей.

Для таких індустріально-розвинених областей, як Донецька, Запорізька та Луганська, де рівень зайнятості та заробітної плати є відносно високим порівняно з середніми показниками в країні, також характерна від'ємна внутрішня міграція (попри одні з найвищих рівнів притоку мігрантів), що свідчить про певну соціальну нестійкість у цих регіонах.

Стійке зростання чисельності населення демонструє лише м. Київ, а також Київська область, що пояснюється збільшенням радіусу маятникових трудових міграцій до Києва (що, своєю чергою, може пояснюватись безумовним престижем столиці, але надзвичайно високими цінами на оренду житла в місті). Поряд із високим рівнем зайнятості та заробітної плати коефіцієнт приросту населення внаслідок міграції у Києві та Київській області є найвищим в Україні. Невипадково частка населення у працездатному віці в Києві є також найвищою серед регіонів і становить 66,4%, тоді як загалом в Україні вона дорівнює 60,6%. Отже, Київ відіграє роль специфічного соціально-економічного ядра, який притягує до себе робочу силу з решти менш розвинених регіонів України.

Нерівномірність економічного розвитку регіонів в Україні стимулює внутрішню трудову міграцію. Вона присутня, фактично, у всіх країнах світу, але різниться за принципами пересування. Основними причинами для внутрішньої трудової міграції є: недостатньо привабливе розташування регіону; низький рівень заробітної плати; відсутність робочих місць та обмеження особистого розвитку (характерно для сільськогосподарських регіонів).

Ми вважаємо, що внутрішня трудова міграція не становить великої небезпеки, але все ж таки призводить до негативних наслідків. Вагомими, на нашу думку, є втрата окремими регіонами не лише некваліфікованої робочої сили, а й висококваліфікованих та мобільних працівників. Через відсутність молодого покоління у сільськогосподарських регіонах, велика кількість сіл з кожним роком зникає з карти України, що призводить до втрати можливості розвитку українського села, сільського господарства. Створюється дисбаланс на ринку праці, порушуються стратегічні цілі розвитку України, зокрема і регіонів.

Для регіонів з несприятливою ситуацією на ринках праці, віддалених від міст стабільного економічного розвитку, властивою є тенденція до міграції робочої сили за кордон у формі як легальної, так і нелегальної трудової зайнятості.

Загалом у структурі трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні:

– офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах (саме їх і фіксує офіційна статистика);

– неофіційна легальна міграція – поїздки за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстеженні вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах;

– успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн;

– міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі.

Відповідно до Європейської конвенції про правовий статус трудових-мігрантів, термін “трудова міграція” означає громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території для здійснення оплачуваної роботи [2].

Залежно від тривалості перебування трудового мігранта за межами своєї країни, виділяють три види трудової еміграції: тимчасова (коли емігрант через певний час повертається у країну), сезонна (у певну пору року), довготривала (з метою постійного проживання).

Україна, за результатами останніх досліджень Світового банку “Міграція і грошові перекази”, входить до п'ятірки країн із найвищим рівнем еміграції населення. На сучасному етапі, за кордоном перебуває 6,6 млн українців, що становить 15% населення. Зазначимо, що ці 6,6 млн українських громадян забезпечують майже 2% ВВП за рахунок коштів, які вони надсилають своїм сім'ям в Україну. Трудові мігранти у будь-якій країні – це найактивніша частина населення віком від 18 до 45 років. Люди саме цього віку приносять державі левову частину доходів у вигляді податків і загалом забезпечують економічне благополуччя країни. В Україні таке активне працездатне населення становить 17 млн осіб. А це означає, що 6,6 млн трудових емігрантів, які нині працюють за кордоном, становлять 39% працездатного населення країни [3].

Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, які становлять майже 2/3 усіх мігрантів (рис. 1). Найпоширенішими країнами призначення українських трудових мігрантів є: Російська Федерація, Італія, Чехія, Польща, Угорщина, Іспанія, Португалія [4]. При цьому спостерігаються суттєві відмінності в напрямках зовнішніх трудових міграцій чоловіків та жінок. Так, серед основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили помітна перевага жінок спостерігається серед мігруючих до Італії. Серед працюючих у Польщі, Іспанії та Португалії переважають чоловіки, однак частка жінок тут є вищою, ніж у всіх міграційних потоках. Польща, Чехія і, насамперед, Росія є країнами переважно чоловічої міграції з України.

При цьому правовий статус українських мігрантів дуже непевний – 60 – 70% не мають дозволу на проживання або працевлаштування. За даними Міжнародної організації міграції, приблизно 15 тис. українок зазнають сексуальної експлуатації за кордоном, а майже 100 тис. чоловік перебуває в трудовому рабстві [5].

Найчастіше трудові мігранти – це особи з середньою та середньою спеціальною освітою (рис. 2), кваліфіковані спеціалісти, які за кордоном зайняті здебільшого на некваліфікованих роботах.

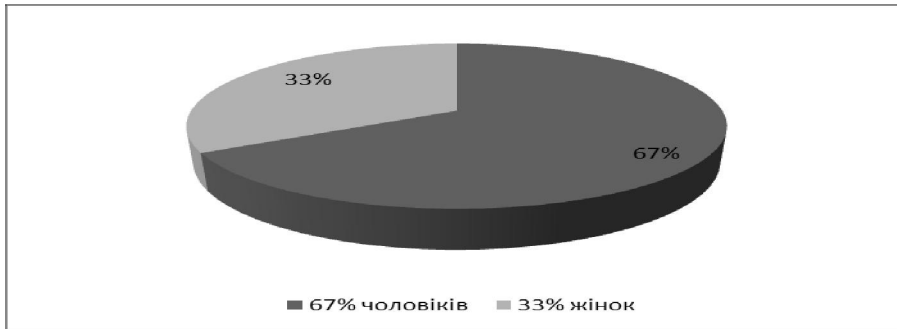

Рис. 1. Гендерний розподіл українських трудових мігрантів

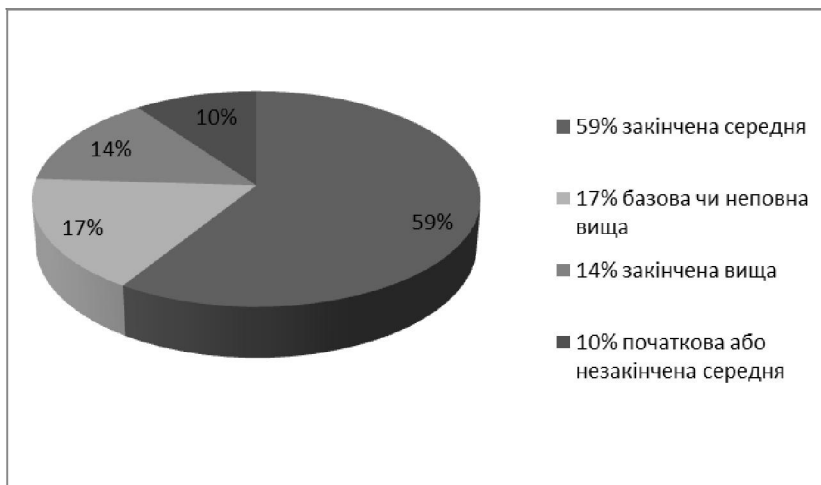

Рис. 2. Рівень освіти українських трудових мігрантів

Українська трудова міграція, певною мірою, може бути охарактеризована як “відтік мізків”, у світлі наявної невідповідності між навиками мігрантів і тими посадами, які вони обіймають [6]. Лише деяким мігрантам вдається знайти роботу за кордоном відповідно до рівня їхньої кваліфікації. Незалежно від їхньої освіти, майже всі вони займаються низькокваліфікованою роботою.

Домінуючими видами економічної діяльності серед українських трудових мігрантів є будівництво (рис. 3), що найпоширеніше серед чоловіків, і домашній догляд, що переважає серед жінок. Відтак, світова економічна криза майже не вплинула на цих працівників, оскільки, незважаючи на зростання безробіття, мешканці Євросоюзу переважно не бажають виконувати таку роботу.

Основними причинами, які спонукають українських громадян до еміграції, ми виділили такі: недостатня кількість робочих місць; низькі заробітні плати; відсутність можливостей для розвитку і самореалізації; нестабільна політична ситуація в країні; широко поширена корупція; незахищеність від зловживань з боку владних структур; невігідні і нестабільні умови ведення малого і середнього підприємництва.

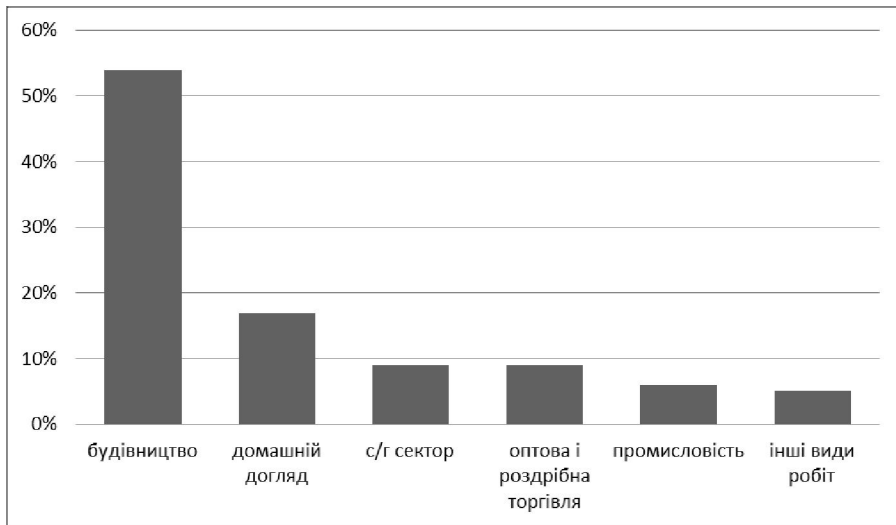

Рис. 3. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів

Вважаємо, що зовнішня трудова міграція має для України як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивними, на нашу думку, є: відчутне послаблення напруги на ринку праці; зменшення рівня зареєстрованого і прихованого безробіття; надходження до України додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудовими мігрантами своїм родинам, що дає змогу покращити матеріальне становище; можливість окремими особами реалізувати свої здібності.

Серед негативних наслідків зовнішньої трудової міграції виділимо такі: втрата найконкурентоспроможнішої частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу; втрата кваліфікації більшості трудових мігрантів, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу; вкладання державою коштів у підготовку фахівців для потреб власної економіки (затрати на навчання на всіх освітніх рівнях), які у підсумку створюють додану вартість за межами країни; нелегальна трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціального фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчани; виникнення політичних та економічних претензій до України з боку країн-реципієнтів з огляду на збільшення нелегальної трудової міграції українців; зростання злочинності та соціальної напруженості у суспільстві через міжнаціональні конфлікти; погіршення сімейних стосунків через довготривалу відсутність членів родин; соціальна проблема покинутих дітей; повернення трудових мігрантів пенсійного віку в Україну, що призводить до проблеми їх утримання; погіршення демографічної ситуації в Україні через отримання трудовими мігрантами громадянства країни, у якій вона перебуває.

Незважаючи на позитивні і негативні наслідки, які отримує Україна внаслідок зовнішньої трудової міграції, на нашу думку, це призводить до загрозливих масштабів. Ті втрати громадян і негативні наслідки, які ми отримуємо внаслідок еміграції, не можуть забезпечити для України позитивних результатів. Основною

проблемою є нелегальне перебування громадян за кордоном і їх незахищеність. В Україні немає чіткої статистичної інформації про масштаби трудової міграції. Затягується процес приєднання Української держави до міжнародних конвенцій з питань соціального захисту трудових мігрантів. Недосконалим є механізм легального працевлаштування мігрантів за кордоном на підставі системи міждержавних і міжурядових угод.

В останні роки Урядом і Президентом України проводяться дії щодо регулювання процесів зовнішньої і внутрішньої трудової міграції. Зокрема, розроблено концепцію Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р., метою якої є здійснення центральними та місцевими органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення співпраці із закордонними українцями, збереження їх національно-культурної ідентичності, використання інтелектуального, культурного та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України, а також забезпечення підтримки закордонних українських громад [7].

Указом Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р. схвалено концепцію державної міграційної політики. Ця концепція визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації зазначеної концепції. Вона спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, створення умов для безперешкодної реалізації прав, свобод, законних інтересів мігрантів і виконання ними передбачених законодавством обов'язків, забезпечення повноти використання інтелектуального та трудового потенціалу таких осіб, дотримання принципів захисту інтересів України [8].

Таким чином, ми вважаємо, що міри, які приймаються владою щодо міграційних процесів, будуть результативними і призведуть до покращення показників щодо захищеності трудових мігрантів, врегулюють їхні права і можливості, сприятимуть легалізації, а також покращенню демографічної ситуації в країні.

Дослідивши проблему внутрішньої і зовнішньої трудової міграції, проаналізувавши її переваги та недоліки як для громадян, так і для держави загалом, нами зроблено такі **висновки** і пропозиції для її вирішення.

Задля забезпечення повернення мігрантів до України та утримання потенційних емігрантів необхідною умовою є підвищення рівня заробітних плат у державі. Одним із чинників такого збільшення є зниження розміру соціальних внесків, які сплачуються роботодавцями, що штовхає заробітні плати в тінь.

Однією із важливих причин еміграції є проблеми з житлом. Тому має бути розроблена стратегія розвитку ринку житла, зокрема усунені структурні перепони для збільшення її пропозиції, а також доступності.

Для забезпечення зниження рівня безробіття або попередження його збільшення є потреба у створенні відповідних регуляторних передумов для розвитку малого та середнього бізнесу.

Для підвищення адаптації населення до вимог ринку праці доцільно, на нашу думку, проводити активніше інформування населення щодо наявних пропозицій, узгодити підготовку та перепідготовку з реальним попитом на регіональних ринках праці, підтримувати систему професійної технічної освіти, проводити систематичний аналіз потреб у робочій силі підприємств різних галузей для формування відповідного державного замовлення на освіту.

Необхідно продовжувати й надалі політику лобювання інтересів українських працівників в інших країнах, забезпечення виконання Угоди з ЄС про статус трудових мігрантів та забезпечення створення умов для легального працевлаштування українських мігрантів, формування механізмів пенсійних виплат та виплат по інших видах страхування з-за кордону.

В умовах скорочення кількості населення, а також збільшення в'їзного потоку до країни важливим стає провадження активнішої імміграційної політики, зокрема вирішення питань легальності працевлаштування іммігрантів, а також необхідності застосування квотування, кваліфікаційних та освітніх вимог до іммігрантів, вивчення розподілення потоків іммігрантів поміж галузями народного господарства задля формулювання потреби національної економіки в закордонній робочій силі.

Література

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів [Електронний ресурс] : ратифікована з застереженням Законом № 755-V (755-16) від 16.03.2007 р. — Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/workers-and-members-of-their-families.html>.
3. Мельник П. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс] / П. Мельник. — Режим доступу : <http://www.conferences.neasmo.org.ua/node/554>.
4. Міграція в Україні: факти і цифри 2011 [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. — Режим доступу : <http://www.slideshare.net/presscvua/factsfigures-b5-uaf>.
5. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу [Електронний ресурс] / О. Войтюк. — Режим доступу : <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html>.
6. Малиновська О. Міжнародна міграція в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. Малиновська. — Режим доступу : <http://www.slideshare.net/presscvua/factsfigures-b5-uaf>.
7. Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 572-р від 22.06.2011 р. — Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/state-program-of-cooperation-with-ukrainians-living-abroad.html>.

8. Концепція державної міграційної політики [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>.

V. Kapitan

**LABOUR MIGRATION AS AN ASPECT OF EMPLOYMENT PROBLEMS
IN UKRAINE**

The process of labour migration is researched. The condition, causes and consequences of internal and external labour migration are analyzed. Ways of returning labour migrants to Ukraine are suggested.

Key words: labour migration, internal labour migration, external labour migration, employment of population, economic security.